
UDK 398(=163.42)"18/19"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 19. VIII. 2007.

Marko DRAGIĆ
Filozofski fakultet u Splitu

HRVATSKA TRADICIJSKA KULTURA I KNJIŽEVNOST U PERIODICI I MONOGRAFIJAMA OD ROMANTIZMA DO NAŠIH DANA

Sažetak

Hrvatska tradicijska kultura i književnost svjedoče o trinaeststoljetnom životu Hrvata u zemljama u kojima i danas obitavaju. Narodni obredi i običaji, usmena književnost i jezik kojim se ostvarivala i prenosila najzaslužniji su za očuvanje hrvatskoga identiteta. U tradicijskoj kulturi i književnosti Hrvata opažaju se utjecaji slavenskih i drugih europskih naroda.

Prvi je hrvatski folklorist Petar Hektorović (1568.) u svomu Ribanju i ribarskom prigovaranju izvorno zabilježio dvije bugarščice, tri počasnice i jednu baladu. Sustavnije zapisivanje i proučavanje hrvatskih narodnih običaja i usmene književnosti počelo je 1813. godine "Okružnicom" zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca koji je pozvao na zapisivanje i skupljanje usmene književnosti i starih rukopisa. Matica je hrvatska 1877. godine uputila "Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama" te je do prosinca 1896. sabrala 157 zbornika s preko 24500 pjesama.

Usmenoj književnosti Hrvata, kao i Srba i Bošnjaka, divili su se i prevodili je mnogobrojni europski filolozi i književnici, primjerice: Johan Wolfgang Goethe, Iochan Gotfried von Herder, Johanes von Müller, braća Jakob i Wilhelm Grimm, Therese Albertine Luise von Jakob pod pseudonimom Talvj, Prosper Mérimée, Walter Scott, John Bowring, Adam Mickiewicz, Aleksandar Sergejevič Puškin, Alphonse de Lamartine. Na ovim prostorima boravili su i istraživali usmenu književnost: Alberto Fortis, Ludvik Kuba, Millman Parry i Albert Bates Lord i dr.

Hrvatska tradicijska kultura i književnost ponovni su procvat doživjele početkom devedesetih godina 20. stoljeća, a od tada do naših dana publicirano je pedesetak monografija iz hrvatske etnologije i usmene književnosti.

Ključne riječi: *etnologija, Hrvati, identitet, narodni obredi i običaji, usmena književnost.*

Uvod

Najstarije su civilizacije poznavale narodne obrede i običaje te usmenu književnost. Neki suvremeni običaji i obredi, kao i motivi i teme, svoje podrijetlo baštine od drevnih kultura Bliskoga i Dalekoga istoka. Ta se kultura kroz minula tisućljeća modificirala i oikotipski širila. Velik broj primjera hrvatske tradicijske kulture i književnosti sadrži arhetipske elemente koji su bili u izvedbi staroegipatske, sumersko-asirsko-babilonske, indijsko-sanskritske, antičke grčke i rimske te drugih civilizacija.

Najstarije podatke o Hrvatima donosi bizantski car i pisac Konstantin VII. Porfirogenet u znamenitom djelu *De administrando imperio* (949.). Nezaobilazan je i *Ljetopis popa Dukljanina* (12. stoljeće). Mnogi povjesničari književnosti Petra Hektorovića (Stari Grad, 1487. – Stari Grad, 1572.) smatraju prvim znamenitijim hrvatskim folkloristom.¹ Hektorović je u svom *Ribanju i ribarskom prigovaranju* (1568.) zabilježio dvije bugaršćice, tri počasnice i jednu baladu. Važno je istaknuti da su ti zapisi izvorni i njima je Hektorović pokazao kako treba zapisivati usmenoknjiževne oblike.

Skoro dva stoljeća poslije fra Andrija Kačić Miošić (Brist kraj Makarske, 1704. – Zaostrog, 1760.) u svoj znameniti *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756., 1759.) ugradio je usmene pjesme i priče. J. G. Herder u svoj *Volkslieder* (1778. i 1779.) uvrstio je Götheov prijevod “Hasanaginice” kao i tri Kačićeve pjesme. Alberto Fortis istraživao je Dalmaciju

¹ Folklor = narodno znanje.

i Dalmatinsku zagoru² i rezultate svoga rada publicirao u djelu *Put po Dalmaciji* (1744.).³

Hvalevrijedan je rad Đura Ferića Gvozdenice (Dubrovnik, 1739. – Dubrovnik, 1820.) koji je na latinski jezik prevodio hrvatske pjesme, a više je njegovih zapisa u rukopisnoj zbirci *Popievke Slovinske*. Ferićev učenik Marko Bruerović (Lion, oko 1770. – Cipar, 1823.) u Bosni je, vjerojatno u Travniku gdje je bio francuski konzul, krajem 18. stoljeća zapisao pjesmu “Sidila moma kraj mora”.⁴

Međutim, istom za vrijeme narodnoga preporoda počinje sustavnije zapisivanje, sabiranje i proučavanje hrvatske tradicijske kulture i književnosti. Veliko zanimanje za hrvatsku tradicijsku kulturu i književnost pobudio je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac svojom “Okružnicom” 1813. godine. Matica je hrvatska godine 1876. uputila “Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama”. Paradigmatsko je djelo Antuna Radića *Osnova za sabiranje građe o narodnom životu* koje je objavio 1903. godine u ZZNŽO JS (Zagreb) čiji je bio urednik. Na važnost narodne kulture ukazivali su najveći hrvatski umovi kao što su Ante Starčević, August Šenoa, Silvije Strahimir Kranjčević, Ksaver Šandor Đalski, Antun Gustav Matoš, Antun Branko Šimić, Ivo Andrić, Miroslav Krleža i mnogi drugi.

Usmenoj književnosti Hrvata, kao i Srba i Bošnjaka, divili su se i prevodili je mnogobrojni europski filolozi i književnici. Primjerice: Johan Wolfgang Goethe, Iochan Gotfried von Herder, Johanes von Müller, braća Jakob i Wilhelm Grimm, Therese Albertine Luise von Jakob pod pseudonimom Talvj, Prosper Mérimée, Walter Scott, John Bowring, Adam Mickiewicz, Aleksandar Sergejevič Puškin, Alphonse de Lamartine. Na ovim prostorima, osim Fortisa, boravili su i istraživali usmenu književnost: Ludvik Kuba, Millman Parry i Albert Bates Lord i dr.

2 Velik prinos hrvatskoj usmenoj književnosti dao je liječnik, glazbenik i pisac Julije Bajamonti (Split, 1744. – Split, 1800.) koji se bavio proučavanjem Morlaka. (Neki navode da je Bajamonti svoj zapis “Hasaaginice” dao Fortisu.)

3 Dragocjen je dakle Fortisov *Put po Dalmaciji* (1774.) kao i djelo njegova osporavatelja Ivana Lovrića (Sinj, oko 1754.-? 1777.).

4 Usp. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, priredio Marko Dragić, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga, knj. 5, MH, HKD Napredak, Sarajevo, 2006., str. 169.

Hrvatska je tradicijska kultura i književnost svoj procvat doživjela u vrijeme romantizma i od tada do Drugoga svjetskog rata bila je dominantna u odnosu na pisanu književnost, a stagnirala je u pedesetim godinama 20. stoljeća.

U ovome radu, sukladno tradicionalnoj dijakronijskoj klasifikaciji, navode se djela hrvatske tradicijske kulture i književnosti.

1. Romantizam

Svojom “Okružnicom” iz 1813. godine zagrebački je biskup Maksimilijan Vrhovac (Karlovac, 1752. – Zagreb, 1827.) potaknuo zapisivanje i skupljanje usmene književnosti i starih rukopisa. I zbog njegova poticaja u hrvatskom narodnom preporodu dolazi do procvata hrvatske usmene književnosti i u izvedbi i u zapisima.

U *Danici ilirskoj* tiskano je 1836. godine desetak zapisa usmene epske poezije. Intenzivnije zapisivanje epske poezije započinje polovicom 19. stoljeća. U *Zori dalmatinskoj* 1845. i 1846. godine objavljeno je više usmenih epskih pjesama koje su zapisivali Hvaranin Šime Ljubić i dr. I u pretežito lirskoj zbirci *Pesme* Ivana Kukuljevića Sakcinskog (Varaždin, 1816. – Puhakovec, Hrvatsko zagorje, 1889.) ima nekoliko epskih pjesama. U Makarskom primorju epsku poeziju i balade zapisivali su Ante Franjin Alačević i njegovi sinovi Frane i Jerko te unuk Miroslav.

Stanko Vraz (Cerovec kraj Ljutomera u Sloveniji, 1810. – Zagreb, 1851.) upozorava 1842. godine u *Kolu* da narodne usmene umotvorine treba zapisivati “onako kako izvire iz ustih naroda”. Vraz je u *Kolu* (knj. III. 1843.) objavio 19 usmenih lirskih pjesama. Prvi je hrvatski folklorist Petar Hektorović (1568.) ukazao na takvo zapisivanje usmenoknjiževnih oblika, a Josip Kekez to je nazvao “Hektorović-Vrazovim zakonom”⁵

U Osijeku je 1842. godine objavljena zbirka hrvatskih narodnih pjesama *Tamburaši ilirski...*, sv. I. Vraz u *Kolu* (br. 5., 1847.) piše o vilama. Ivan Kukuljević Sakcinski u *Danici* (1847.) piše o vilama. Nekoliko je au-

5 Josip KEKEZ, “Usmena književnost”, u Zdenko ŠKREB – Ante STAMAĆ, *Uvod u književnost, teorija, metodologija*, četvrto, poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 136.

tora koji pišu o pričama svoga kraja (Lovreć, Makarska, Varaždin, Ivanić Grad, Karlovac, Lonja).⁶

U to doba velik je interes za sve vrste narodnih priča. Tako Đuro Ferić Gvozdenica u svoja djela uvrštava mnoge narodne basne, a za naslove svojih latinskih basna uzima hrvatske poslovice.

Luka Ilić Oriovčanin (Oriovac, 1817. – Novska, 1878.) objelodanio je 1844. godine *Slavonske varoške pjesme*, sv. I. i sv. II., a 1847. i III. i IV. svezak tih pjesama. Oriovčanin je 1846. godine objavio iznimno dragocjenu knjigu *Narodni slavonski običaji* u kojoj su opisi narodnih običaja i 137 hrvatskih lirskih usmenih pjesama, priča, zdravica i drama.

Književnik, povjesničar i političar Ivan Kukuljević Sakcinski (Varaždin, 1816. – Puhakovec, Hrvatsko zagorje, 1889.) u svojim je *Pjesmama* objavio (1847.) štokavske, čakavske i 77 kajkavskih pjesama.⁷ Sakcinski je utemeljio časopis *Arkiv za povestnicu jugoslavensku* u kojemu su dragocjeni podatci o folklornom kazalištu i izvedbama u raznim prigodama.

Fra Ivan Franjo Jukić (Banja Luka, 1818. – Beč, 1857.) u *Kolu i Bosanskom prijatelju* objavljivao je lirske i epske pjesme, priče, poslovice i zagonetke. (Jukić je prepravljao priče, a nije navodio mjesto, vrijeme zapisa i kazivače.) Dragocjeni su međutim Jukićevi zapisi poslovice i zagonetaka. Ivan Franjo Jukić u *Bosanskom prijatelju* objavio je 863 poslovice i 329 zagonetaka.

Pravnik Luka Marjanović (Zavalje kod Bihaća, 1844. – Zagreb, 1920.) objavio je u Zagrebu 1864. godine *Hrvatske narodne pjesme* što su se pjevale u Gornjoj Hrvatskoj, Krajini i u Turskoj Hrvatskoj. (Marjanovićevi zapisi pripadaju bošnjačkoj usmenoj književnosti.)

Polovicom 19. stoljeća u Bosni i Hercegovini usmene pjesme, osim Ivana Franje Jukića, zapisivali su i sabirali fra Grgo Martić (Rastovača kod Posušja, 1822. – Kreševo, 1905.) i fra Marijan Šunjić (Bučići kraj Travnika, 1798. – Beč, 1860.) te ih objavljivali u *Kolu i Bosanskom prijatelju*. Godinu dana poslije smrti Ivana Franje Jukića objavljena je zbirka

6 *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb, 1997., str. 27 s.

7 J. KEKEZ, *nav. dj.*, str. 177.

usmenih epskih pjesama *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke* koje su prikupili Ivan Franjo Jukić i Grga Martić.

Ljudevit Gaj (Krapina, 1809. – Zagreb, 1872.) bilježi predaju o braći Čehu, Lehu i Mehu koji su stolovali u Krapini. Kada im je otac umro, odlučili su zbaciti rimski jaram. Njihova sestra Vilina bila je zaljubljena u rimskoga namjesnika i izdala mu je braću. Čeh, Leh i Meh zazidaju sestru u toranj koji se i danas zove Vilin toranj. Braća pobjegnu na sjever i tako Čeh osnuje Češku, Leh Lešku (Poljsku), a Meh Mešku (Rusiju).⁸

Prvu je pravu zbirku narodnih usmenih priča iz Varaždina i okolice objelodanio Matija Valjevac 1858. godine. Od mnogobrojnih pisaca koji su ukazivali na ljepotu i značenje usmene lirike spomenimo Nikolu Tommasea⁹ (Šibenik, 1802. – Firenca, 1874.). On je prikupio 57 pjesama koje su ostale u rukopisu br. 77. Paradigmatske su njegove riječi:

Pjesme naše pjevaju junaštvo i ljubav, naravni duh u njima živi. Ne znadu zlatna pera onako pisati, kako javorove gusle gude (...) Ne leži naša vila u velikim posteljama, kod gospodskih trpeza ne sjedi; žedna i gladna trči kroz gore i što više trpi, sve ljepša postaje, i glas njezin puniji izlazi iz prsiju golih i hlepečih. (*Iskrice* III.)

Pjesme su povijest naša, u njima tražimo dobro i zlo svoje. Drugi puci štiju ih, prevode i čude se njima, a mi ih se sramimo i još ismijavamo svojim prosvijećenim barbarstvom. Pokupimo, braćo, pokupimo svoje blago, prije nego ga vjetar vremenâ ne pogubi. Hljeb je iz zemlje, lijepost iz puka; puk nam je otac, a zemlja majka naša. (*Iskrice* XVIII.)¹⁰

Zapisivanjem i prikupljanjem poslovice bavio se i Tomo Mikloušić (Jastrebarsko, 1767. – Jastrebarsko, 1833.).

8 O Čehu i Lehu pisao je Mavro Orbini u svome djelu *Kraljevstvo Slavena* (1601.), ali i drugi autori.

9 Otac mu je Talijan, a majka Hrvatica iz Šibenika. Majka Vladimira Nazora iz obitelji je Tommaseo.

10 Navodim prema djelu *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*, sastavio Krešimir Mlač, MH, Zagreb, 1972., str. 5 (stranica nije paginirana).

2. Predrealizam i realizam

August Šenoa (Zagreb, 1838. – Zagreb, 1881.) u svom paradigmatskom članku *Naša književnost* (1865.) i u svojim književnim djelima ističe snagu i važnost narodnoga duha.

Godine 1867. u Zagrebu je osnovana Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti te su u njezinim publikacijama objavljivali ugledni znanstvenici: Vatroslav Jagić, Franjo Rački, Tomo Maretić, Stjepan Banić i dr.

Filolog Vatroslav Jagić (Varaždin, 1838. – Beč, 1923.) u svojoj *Historiji naroda hrvatskoga i srpskoga* (1867.) prvi se sustavnije bavio interferencijama hrvatske usmene i pisane književnosti. Jagić je skrenuo pozornost na bosanske fratarske knjige.¹¹

Fra/don Franjo Milićević (Veliki Ograđenik kod Čitluka, 1835. – Mostar, 1903.) napisao je 1870. godine djelo *Ženidba* (broćanska župa u Hercegovini) koje je posthumno objavljeno u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (JAZU, knj. XX., sv. 2., 1915.). Matica hrvatska u Mostaru to je djelo objavila 1998. godine. Uz svadbene običaje djelo donosi nekoliko usmenih lirskih pjesama i poslovice.

Zbor redovničke omladine bosanske u Đakovu prikupio je i 1870. godine objavio prvi svezak *Bosanskih narodnih pripovijedaka*.

Važnija djela hrvatskih poslovice u 19. stoljeća jesu: “Tumačenje narodnih frazih i posloviceh” (*Bosiljak*, Zagreb, 1864.-1865.), Mijata Stojanovića (Babina Greda, 1818. – Zagreb, 1881.); “Narodne poslovice” (*Dragoljub*, Zagreb, 1868.), Ljudevita Vukotinovića (Zagreb, 1813. – Zagreb, 1893.); *Narodne poslovice i zagonetke...* (Senj, 1879.), Ivana Radetića te “Etički sadržaj narodnih posloviceh” (*Rad*, JAZU, Zagreb, 1889.), Franje Markovića (Križevci, 1845. – Zagreb, 1914.). Karizmatični vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler (Brod na Savi, 1843. – Sarajevo, 1918.) u *Danicima* je 1873. godine objavio “Poslovice: pučka mudrost”.

Povjesničar, književnik, liječnik, arhitekt, profesor fra Petar Bakula (Batin kod Posušja, 1816. – Mostar, 1873.) na temelju predaja i legendâ latinskim je jezikom napisao *Šematizam hercegovačke franjevačke pro-*

¹¹ Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Narodne pripovijetke*, PSHK, 26., Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 11.

vincije (1867., 1873.). Bakula je dakle sažeo predaje i legende i preveo ih na latinski jezik. Važan je njegov rad na prikupljanju i zapisivanju mudroslovica.

Godine 1877. Matica hrvatska uputila je “Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama”. Do prosinca 1896. Matica je sabrala 157 zbornika s preko 24500 pjesama.¹²

Don Mihovil Pavlinović (Podgora, 1831. – Podgora, 1887.) iznimno je ime među hrvatskim etnografima. Njegovi rukopisi od 1860. do 1875. godine (br. 58 i 63) obuhvaćaju 1653 pjesme iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine i drugih krajeva.¹³ Iako je don Mihovil Pavlinović uglavnom zapisivao i sabirao usmene pjesme, u svom djelu *Puti* navodi i etiološku predaju o kulturnom mjestu Petričevac u Banjoj Luci. Predaju su mu kazali Muslimani koji su iznimno štovali to sveto mjesto. (Na tome je mjestu Sveti Otac Ivan Pavao II. 2003. godine beatificirao Ivana Merza.)

Fra Jeronim Vladić (Ustirama kraj Prozora, 1848. – Šćit, 1923.) u svom djelu *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu* (1882.) kazuje povijesne predaje o stradanjima crkve i samostana na Šćitu, u Rami, o bijegu u Cetinsku krajinu (1687.) Ramaca koji su sa sobom ponijeli Gospinu sliku (današnju čudotvornu sliku Gospe Sinjske).

Svećenik Nikola Tordinac objavio je 1883. godine *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*. Iako je vršio manje jezične preinake, njegova je zbirka (62 str.) do danas jedina prava zbirka usmenih priča bosanskohercegovačkih Hrvata. Tordinac je zabilježio i hrvatske narodne običaje, pjesme i pripovijetke iz Pečuha.

Kamilo Blagajić objavio je u Zagrebu 1886. godine *Hrvatske narodne pjesme i pripovijetke*. (Blagajićevi zapisi pripadaju bošnjačkoj tradicijskoj kulturi.)

Ksaver Šandor Đalski (Gredice kraj Zaboka, 1854. – Gredice, 1935.) u svoju je pripovijest “Legenda iz K. Br. 15.” utkao legendu o dvoje siročadi koja se smrznula pokraj jezera u kojemu se njihov otac utopio. Siročad

¹² *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*, str. 11.

¹³ Izbor Pavlinovićevih zapisa za tisak je priredio Stipe Botica, a knjiga čeka izdavanje u Književnom krugu u Splitu.

je otišla u kraljevstvo Božje, a na mjestu njihove tragedije pojavila se crkva.¹⁴

Fra Jakov Baltić (Bukovica kod Travnika, 1813. – Ovčarevo, 1887.) u svome *Godišnjaku* navodi legendu o čudotvornom fojničkom križu te predaje o kćeri Huseina Bungurovića koja je pobjegla s Matijom Perkovićem iz Uskoplja, o domaćim Muslimanima koji su pomogli fojničkim katolicima itd.

Svećenik, Andro Murat (Šipan, 1862. – Dubrovnik, 1952.) predao je 1886. godine Matici hrvatskoj rukopis narodnih pjesama iz Luke na Šipanu. U toj je zbirci 69 epskih pjesama, 32 poskočice i 48 zdravica koje je Andro Murat izvorno zapisao od svoje majke Kate. Neke od tih pjesama potječu iz Bosne i Hercegovine. Rukopis Andra Murata priredila je Tanja Perić Polonijo, a objavila ga je Matica hrvatska u Zagrebu 1996. godine.

Valja spomenuti svećenika, župnika u župi Ravno, pomoćnoga biskupa vrhbosanskoga (u vrijeme legendarnoga nadbiskupa Josipa Stadlera) i splitsko-makarskoga nadbiskupa, skupljača i zapisivača narodnoga blaga – Vinka Palunka. (V. Palunko ujak je A. Muratu.)

Marijan je Vuković u Zagrebu 1890. godine objavio *Zbirku zagonetaka*. Rijetke su otisnute knjige narodnih zagonetaka.

Ivan Zovko (Mostar, 1864. – Mostar, 1900.) zapisao je tisuću (hrvatskih i muhamedanskih) predaja koje je prikupio i 1893. godine dostavio Matici hrvatskoj (rkp. 34.). Zapisao je i predaju o kraljici Bugi. Uspomenu na ovu kraljicu čuvaju trinaest stoljeća toponimi Bužana grad i Buško blato u livanjskom kraju, prezime Bužana i predaja koju bilježimo 2004. godine. Zovko bilježi i legendu o Radobolji te demonološke predaje o vukodlacima. (Šteta je što je svoje zapise mijenjao, a nije navodio mjesto, vrijeme ni kazivače.)

3. Moderna

Na svom đaćkom putu Stjepan Štrodl Srijemac (1901.) zapisao je legende o sv. Dujmu u Splitu i o propasti Gavanovih dvora na mjestu da-

14 Vidi Ksaver ŠANDOR ĐALSKI, "Legenda iz dvorišta kbr. 15", *Ksaver Šandor Đalski II*, PSHK, knj. 50, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1964., str. 204.

našnjega Boračkoga jezera kod Konjica. Njegov je zapis predaje o vrelu Bune, u Blagaju kod Mostara, nadahnula Dinka Šimunovića da napiše antologijsku pripovijest “Kukavica”.

Antun Radić (Trebarjevo kod Siska, 1868. – Zagreb, 1919.) objavio je 1903. godine *Osnovu za sabiranje građe o narodnom životu*. A. Radić bio je urednikom ZZNŽO JS (Zagreb). Taj časopis ima golemo značenje za očuvanje i promicanje hrvatske usmene književnosti.

Svećenik Frano Ivanišević (Jesenice u Poljicima, 1863. – Jesenice u Poljicima, 1947.) u Zagrebu je od 1903. do 1906. godine u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* objavljivao etnološko-filološko-teološke zapise “Poljica – narodni život i običaji”. Književni krug (Split, 1987.) objelodanio je reprint izdanja JAZU-a iz 1906. godine i neobjavljenu građu.¹⁵

Josip Pasarić (Pušća, 1860. – Zagreb, 1937.) književni kritičar, profesor u Zagrebu i Osijeku, a od 1906. godine ravnatelj Klasične gimnazije u Zagrebu, sljedbenik “zdravoga realizma” Franje Markovića (Križevci, 1845. – Zagreb, 1914.) objavio je 1923. godine *Hrvatske narodne šale* (sv. 1.) koje je započeo Nikola Andrić (Vukovar, 1867. – Zagreb, 1942.).

Pjesnik, romanopisac, etnograf i povjesničar Nikola Buconjić (Neum, Klek, 1865. – Sarajevo, 1947.) u Sarajevu je 1908. godine objavio djelo *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*. Buconjić navo-

15 Na početku opsežne knjige autor piše o zemljopisnom položaju Poljica i nastavlja meteorološkim i agronomskim karakteristikama te karakterologijom tamošnjih žitelja i jezikoslovnim značajkama. Riječ je nadalje o kulturi stanovanja i života te o gastrološkim karakteristikama i stilu odijevanja. Velika je pozornost posvećena narodnom liječenju u koje se ubrajalo i bajanje. Autor piše i o oruđu, oružju, lovu te težačkim i kućnim poslovima. U posebnom je poglavlju riječ o životu u zadruzi i obitelji, odlascima u daleke preookeanske zemlje, školi te pravu i obvezama. Dragocjeni su podatci navedeni u poglavlju “Običaji, Svagdašnji običaji, Običaji kod poslova i rada”. Godišnji su običaji vjerno prikazani od Svih svetih koji su smatrani prvim čelom Božića, preko došašća, Badnjaka, božićnih blagdana (od Božića, preko Nove godine do Sveta tri kralja). Ivanišević piše i o Sv. Anti opatu (17. siječnja), Sv. Vabljanu (20. siječnja), Sv. Pavlu obraćeniku (25. siječnju), Kalandori (2. veljače), Sv. Blažu (3. veljače), Sv. Agati (5. veljače), Sv. Apoloniji (9. veljače), Sv. Valentinu (14. veljače), Sv. Matiji (24. veljače). Posebna je pozornost posvećena pokladama, korizmi, Velikom tjednu i Uskrsu. Nadalje su navedeni svi blagdani kroz godinu te su prikazani narodni običaji vezani uz njih. Slijede poglavlja: “Poezija (Pjesme)”, “Šale”, “Rugalice o susjedima”, “Zagonetke”. U poglavlju “Vjerovanja” navedeno je nekoliko mitskih, demonskih, povijesnih, etioloških predaja. Na kraju su knjige: “Gatanja”, “Čarolije, bajanje”, “Iskustvo, znanje, mudrovanje”.

di 61 usmenu lirsku svjetovnu pjesmu te nekoliko molitvenih pjesama. U Mostaru je Matica hrvatska 1999. godine objavila pretisak toga djela.

Hrvatske narodne poslovice ponajbolja je monografija iz hrvatske paremiologije, a priredio ju je Vicko Skarpa u Šibeniku 1909. godine.

Najeminentniji strani etnograf i melograf Ludvik Kuba (1863.-1956.) u 14 je navrata boravio u Bosni i Hercegovini te zabilježio 1127 usmenih lirskih pjesama Hrvata, Bošnjaka i Srba. Kuba je *Pjesme i napjeve iz BiH* objavio u GZM BiH (god. XIX.–XXII.) u Sarajevu 1906.-1909. godine. Drugo izdanje pripremio je, dopunio neobjavljenim pjesmama i dodao indekse Cvjetko Rihtman uz suradnju Ljube Simić, Miroslave Furlanović-Šošić i Dunje Rihtman-Šotrić, a objavila ga je izdavača kuća “Svjetlost Sarajevo” 1984. godine. Čeh Ludvik Kuba navodio je mjesta zapisa, a nije navodio kazivače i vrijeme zapisivanja. Za svoj izniman prinos višestruko je nagrađivan: izabran je za člana JAZU u Zagrebu (1935.), za počasnoga doktora Karlovoga univerziteta u Pragu (1936.), za redovitoga člana Češke akademije znanosti i umjetnosti (1937.), za Narodnoga umjetnika imenovan je 1945. godine.¹⁶

U rujnu 1912. Stjepan je Banović u zaostroškom Brdu od Mate Banovića Trliša zapisao najdulju hrvatsku usmenu epsku pjesmu “Kako je Ilija Primorac postrijeljao ženine proscce” (1635 stihova). U ožujku 1999. Petar Gudelj tu je pjesmu popratio zanosnim predgovorom i u reprezentativnom izdanju objavio naslovivši je *Hrvatska Odiseja*.

Filolog i književnik Rudolf Strohal (Lokve, Gorski Kotar, 1856. – Zagreb, 1936.) objavljuje u tri sveska kajkavske i čakavske priče (19./20. stoljeće). Strohal je 1916. godine “na svijet izdao” *Cvet vsake mudrosti*. Basne su također bile predmet njegova znanstvenog istraživanja.¹⁷

Dr. Nikola Andrić (Vukovar, 1867. – Zagreb, 1942.) iznimno je ime u hrvatskoj kulturi. Tvorac je *Zadružne teorije* o nastanku usmene književnosti; jedan je od utemeljitelja zagrebačke Glumačke škole (1898.) i osječkoga HNK (1907. godine prvi intendant); osnovao je i vodio Zabavnu biblioteku (1917.-1942., preko 600 svezaka). Bio je predsjednikom

16 Ludvik KUBA, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1984., str. 12 s.

17 Rudolf, STROHAL, “Poganica (Sali u Dalmaciji)”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, urednik dr. B. Boranić, knjiga XXV, Zagreb, 1924., str. 379-381.

Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika. Priredio je 6 svezaka *Hrvatskih narodnih pjesama* za ediciju Matice hrvatske.

Ksaver Šandor Đalski u svoj je književni opus utkao i hrvatske narodne običaje i obrede.¹⁸

* * *

Šteta je što su Ivan Franjo Jukić, Nikola Tordinac, Ivan Zovko i drugi vršili preinake svojih zapisa. I. F. Jukić, I. Zovko, Franjo Miličević i neki drugi nisu navodili mjesto niti vrijeme nastanka zapisa kao ni kazivače.

4. Međuratna književnost

O tisućgodišnjici hrvatskoga kraljevstva u Zagrebu su 1926. godine objavljene *Narodne pjesme* (svezak II.) koje sadrže 274 lirske pjesme. Među najvažnijim zapisivačima, skupljačima te znanstvenicima koji su se bavili poslovicama u prvoj polovici 20. stoljeća bili su: Stjepan Ivšić (Orahovica, 1884. – Zagreb, 1962.), Ivan Kasumović (Mezinovac kraj Perušića, 1872. – Zagreb, 1945.); Vatroslav Jagić (Varaždin, 1838. – Beč, 1923.); Ante Šimčik.

Dr. Branko Vodnik (Drechsler) (Varaždin, 1879. – Zagreb, 1926.) u Zagrebu je 1924. godine priredio *Narodne pjesme (srpsko – hrvatske)*, IV. izdanje – I. dio junačke pjesme. *Junačke narodne pjesme (hrvatske i srpske)* priredio je dr. Milan Strašek, a objavilo je 1925. godine u Zagrebu Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora. Povodom tisućite godišnjice kraljevstva Hrvatske u Zagrebu su 1926. otisnute *Narodne pjesme (herojske)* koje sadrže 48 usmenih epskih pjesama. Nepotpisani je priređivač uvrstio najviše pjesama o Marku Kraljeviću.¹⁹ Povjesničar književnosti David Bogdanović (Brod na Savi, 1869. – Zagreb, 1944.) priredio je

18 Vidi npr. K. ŠANDOR ĐALSKI, "Badnjak", *Ksaver Šandor Đalski I*, PSHK, knj. 50, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1964., str. 96.

19 Marko Kraljević (?-Rovine, 1335.) sin je srpskoga kralja Vukašina kojega je na vrelu, dok je pio vodu, umorio njegov sluga kako bi se dokopao zlatnoga lančića koji je kralju visio o vratu. Poslije Vukašina za kralja Srbije, Bosne i Zapadnih strana okrunjen je Tvrtko Kotromanić, ban (1353.-1377.) te kralj (1377.-1391.). Marko Kraljević poginuo je boreći se na strani Osmanlija na Rovinama 1395. protiv rumunjskoga vojvode Mirče.

Izabrane narodne pjesme hrvatske i srpske koje je 1930. godine u Zagrebu objelodanila Knjižara Kraljevskog sveučilišta Jugoslavenske akademije.

Među najvećim terenskim istraživačima hrvatske i srpske usmene epike jest profesor praškoga sveučilišta, Slovenac, Matija Murko koji je od 1909. do 1932. godine više puta boravio u središnjoj Hrvatskoj i Dalmaciji te fonografski snimao epske pjesme. Taj je rad rezultirao dvosveščanim djelom *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* (1951.). Njegov su rad nastavili Millman Parry i Albert Bates Lord.

Golem je prinos zapisivača Stjepana Grčića (Sinj – Podvaroš, 1879. – Radunić, Zlopolje kod Muća, 1932.) i Silvestra Kutleše kao i kazivača Bože Domnjaka (Potravlje kod Sinja, 1844. – Potravlje, 1922.). Od njega je S. Grčić zapisao tridesetak tisuća stihova i nekoliko priča.

Zanimljiv je rad Alije Čatića koji je 1928. godine u ZZNŽO JS pisao o božićnim običajima Muslimana u Prozoru (u Bosni).²⁰

Bard hrvatske etnologije Milovan Gavazzi (Gospić, 1891. – Zagreb, 1992.) objavio je 1939. godine kultno djelo *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* u kojemu piše o hrvatskim narodnim obredima, običajima, vjerovanjima (praznovjerjima), proricanjima uz određene dane kroz godinu. Djelo je napisano znanstveno-publicističkim stilom pa je razumljivo i korisno i znanstvenicima i čitateljima. Temeljem toga djela mogu se rekonstruirati iščezli hrvatski narodni običaji. Velika je vrijednost djela i u tome što je Gavazzi podjednako obuhvatio i hrvatsku tradicijsku kulturu iz svih krajevima gdje žive Hrvati. Također je naveden i kontekst drugih slavenskih, europskih i inih civilizacija. Gavazzi piše da su Srbi u Lici koledali Hrvatima za katolički Božić, a Hrvati Srbima za pravoslavni Božić.²¹

Dragocjen je prinos usmenoj lirici dao melograf Vladimir (Vladoje) Bersa (Zadar, 1864. – Zadar, 1927.) koji je zapisao 476 primjera narodne glazbe iz srednje Dalmacije (*Zbirka narodnih popjevaka iz Dalmacije*, Zagreb, 1944.). Iste je godine u Zagrebu tiskana knjiga *Razvoj hrvatskog*

²⁰ Alija ČATIĆ, "Božić kod muslimana, (Prozor u Bosni)", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knjiga XXVI, urednik dr. D. Boranić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1928., str. 379 s.

²¹ Milovan GAVAZZI, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 3. izdanje, Hrvatski sabor kulture, Zagreb, 1991., str. 128 s.

narodnog pjesništva (književno – poviestne razprave), Petra Grgeca (Kalinovec kraj Đurđevca, 1890. – Zagreb, 1962.). Godinu dana prije, 1943., Petar Grgec objavio je *Hrvatske narodne pjesme*.

Uz ZNŽO JS važan je i Napretkov *Kalendar* (Sarajevo) u kojemu nalazimo i dokonice (šale, anegdote i viceve). Zbornik *Prvi hrvatski kralj Tomislav* (povodom tisućite godišnjice krunidbe kralja Tomislava) sadrži nekoliko povijesnih predaja.

5. Suvremena književnost

Balint Vujkov objavio je tri zbirke usmenih *Bunjevačkih pripovijedaka* (Subotica, 1951., knjiga prva).

Spominjemo samo neka vrjednija izdanja hrvatske usmene lirike. Godine 1963. u ediciji PSHK Olinko Delorko (Split, 1910. – Zagreb, 2000.) priredio je *Narodne lirske pjesme* (knj. 23.). Krešimir Mlač sastavio je 1972. godine *Zlatnu knjigu hrvatske narodne lirike*. Godine 1973. Anđelko Mijatović objavio je 3. izdanje *Ganga*, a 1996. Stipe je Botica u ediciji SHK priredio *Usmene lirske pjesme*. Godine 1964. Vinko Žganec priredio je lirske pjesme *Jačkar (hrvatske narodne jačke iz Gradišća)* koje je sabrao Martin Mešić. Knjiga sadrži 217 lirskih pjesama te melodije za nekoliko pjesama.

U ediciji Bosansko-hercegovačka književna hrestomatija objavljena je 1972. godine knjiga II. pod naslovom *Narodna književnost* koju su priredili dr. Hatidža Krnjević, Đenana Butorović i dr. Ljubomir Zuković. U toj su knjizi usmenoknjiževni oblici Hrvata, Bošnjaka i Srba.

Velik su prinos hrvatskoj usmenoj lirici knjige: *Ljubi dragi ne žali me mladu* (ljubavni običaji, pjesme i igre duvanjskoga kraja), 1989., Ljube Đikić, *Biserno uresje* (1990., 1994. i 1998.), *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka* (1995.) i *Lijepa naša baština* (1998.) Stipe Botice. Pridodajmo tomu već spomenute *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu* (1996.) i antologiju usmene lirike iz Dalmacije *Tanahna galija* Tanje Perić Polonijo; knjige *Ramo moja* (1992.), *Tuj tunja, tu jabuka* (hrvatske narodne lirske pjesme iz Rame), 1995., i *Duša tilu besidila* (hrvatske katoličke molitve-

ne pjesme iz Bosne i Hercegovine), 1997., Marka Dragića kao i *Molitvice* (nabožne pjesme u selu Kijevu), 2001., Ante Jurića Arambašića.

Najvažnija izdanja *Hrvatske usmene književnosti* u drugoj polovici 20. stoljeća objavila je Matica hrvatska u edicijama Pet stoljeća hrvatske književnosti i Stoljeća hrvatske književnosti. (Uz Maticu hrvatsku i Zora je nakladnica za PSHK.) Uz njih ide i edicija Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga kojima je nakladnica Matica hrvatska.

Olinko Delorko (Split, 1910. – Zagreb, 2000.) u PSHK knj. 24. priredio je 1964. godine *Narodne epske pjesme I*. Iste je godine i u istoj ediciji (knjiga 25.) Maja Bošković-Stulli priredila *Narodne epske pjesme II*.

U Zagrebu je 1969. godine Anđelko Mijatović priredio *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*. Godine 1975. u Zagrebu su objavljenje *Narodne pjesme iz Hercegovine i duvanjsko-livanjskog kraja* koje je priredio Anđelko Mijatović.

Književni krug u Splitu objavio je 1990. godine *Epske pjesme Bože Domnjaka*, priređivača Ivana Mimice. Isti je izdavač 1992. godine objavio djelo *Zmaj, junak, bila. Antologija usmene epike iz Dalmacije* koju je odabrao i uredio Davor Dukić.

U ediciji SHK objavljena su 2004. godine dva sveska *Usmenih epskih pjesma* koje je priredio Davor Dukić.

Znameniti arheolog Pavao Anđelić (Sultići kraj Konjica, 1920. – Sultići, 1985.) u rodnom je mjestu 1957./1958. godine zapisao 22 pjesme od kojih je 4 naznačio kao nedovršene.²²

U drugoj polovici 20. stoljeća velik prinos na prikupljanju i zapisivanju usmenih drama dao je Nikola Bonifačić Rožin s dvadesetak studija i članaka objavljivanih u *Narodnoj umjetnosti* i drugdje te dvjema knjigama *Narodne drame, poslovice i zagonetke* (1963.) i *Gajuša* (1973.)

Augustin Kristić dao je značajan prinos hrvatskoj tradicijskoj kulturi u Kreševu.²³ Dragocjeno je djelo *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine* koje je napisao Jerko Suton. Djelo se nalazi u Franjevačkoj knjiž-

22 Ta je knjiga objavljena 2006. godine, a priredili su je mr. sc. Tomislav Anđelić i dr. sc. Marko Dragić.

23 Usp. Augustin KRISTIĆ, *Crkveno-narodni običaji Kreševa*, (posebno otisnut otisak iz *Dobrog pastira*), god. VII, Sarajevo, 1956.

nici u Mostaru.²⁴ Slobodan Zečević je 1973. godine u Zenici publicirao dragocjeno djelo *Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru* u kojemu se interpretiraju “Kolede”, “Kraljice”, “Dodole” “Lazarice”. I u tom se djelu piše o mitologiji Srba, Hrvata, Bošnjaka i drugih slavenskih naroda.

Zapisivanjem folklornih drama među Bunjevcima bavio se Milivoj Knežević (Kragujevac, 1899. – Kragujevac, 1973.). Prinos usmenoj narodnoj teatrologiji dao je Tvrtko Čubelić (Bihać, 1913. – Zagreb, 1995.), skupljač djela hrvatskih usmenih drama. Folklorno su kazalište u BiH istraživali Jelena Dopuđa i Đenana Buturović. Istraživanjem usmenoga narodnog teatra u Hercegovini bavi se Mile Palameta.²⁵

U proučavanju folklornoga kazališta u Hrvata najviše je doprinio Ivan Lozica. Paradigmatsko je njegovo mišljenje glede povijesti te vrste umjetnosti: “Kazalište nije rođeno samo jednom, a nije rođeno ni samo dvaput. Kazalište se neprestano rađa i postoji kao prikazivanje (predstavljanje, prezentacija) nasuprot kazivanju (naraciji, literaturi).”²⁶

Folklorno kazalište Hrvata Bosne i Hercegovine nedostavno je istraženo. Neki istraživači nisu navodili vrijeme, mjesto i kazivače usmenih drama te je nepouzdana baviti se tim zapisima.

U drugoj polovici 20. stoljeća velik prinos paremiologiji dali su Nikola Bonifačić Rožin i Zdenko Škreb (Zagreb, 1904. – Novi Vinodolski, 1985.).

24 U poglavlju “Narodna psiha” Suton piše o vjerovanjima zapadnohercegovačkih Hrvata i pripovijedanjima o vilama, vukudlacima, morama, usudu te vjernosti Crkvi i tradiciji, franjevcima i pučkoj pobožnosti. Iznimno je dragocjeno poglavlje “Svagdanji život” u kojemu se navode *dnevni poslovi* te običaji: kod rođenja, u ranoj mladosti, djetinjstvu, mladosti. Posebno su zanimljiva poglavlja: “Mladić i djevojka”, “Silo”, “Prošnja”, “Svadba”. Suton piše i o bolesti i smrti kao i karakterologiji i tradiciji Hercegovaca. Drugi je dio rukopisa nazvan “Religiozne vrednote”, a treći je dio naslovljen “Moralne vrednote” među kojima su posebno istaknute: poštovanje imena Božjega, svetkovine nedjelje i blagdana, postovi, pravednost, bračni moral, hrabrost, umjerenost, razboritost. Iznimna je pozornost pridavana poštivanju starijega: *Tko ne sluša svoga starijega, ne sluša ni Boga velikoga*. U tom je poglavlju riječ i o eshatologiji. Četvrti je dio etnološki najvrjedniji, a u njemu se govori o molitvenom životu, običajima i obredima kroz liturgijsku godinu.

25 Mile Palameta je pod mentorstvom prof. dr. Tvrtka Čubelića napisao i obranio magistarski rad koji je 1996. godine u Mostaru publicirao pod nazivom *Usmeni narodni teatar u Hercegovini*.

26 *Folklorno kazalište*, priredio Ivan Lozica, SHK, MH, Zagreb, 1996., str. 21.

Maja Bošković-Sttuli bila je dugogodišnja ravnateljica Instituta za etnologiju i folkloristiku, redovita je članica HAZU-a, a neizmjeran je njezin prinos u prikupljanju, zapisivanju i proučavanju hrvatskih usmenih priča.²⁷ Maja Bošković-Sttuli i Divna Zečević napisale su, a izdavačka kuća "Liber Mladost" publicirala 1978. godine važno djelo pod naslovom *Usmena i pučka književnost*.²⁸

Tvrtko Čubelić (Bihać, 1913. – Zagreb, 1995.) bio je dugogodišnji šef Katedre za narodnu usmenu književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a njegov je velik prinos u proučavanju narodne teatrologije i retorike.²⁹

Josip Kekez (Katuni, 1937. – Zagreb, 2003.) naslijedio je Čubelića na dužnosti šefa Katedre, a njegov znanstveni rad odlikuju uzorne raščlambe interferencija usmene i pisane književnosti te poslovice, zagonetke i usmenogovornički oblici.³⁰

Stipe Botica višegodišnji je čelnik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, a na mjestu šefa Katedre naslijedio je Kekeza. Njegov znanstveni interes karakteriziraju biblijska provenijencija hrvatske usmene književnosti, usmena lirika i usmenoknjiževni sitni oblici.³¹

Velik je prinos u zapisivanju i proučavanju tradicijske kulture i književnosti Hrvata Bosne i Hercegovine dao Vlajko Palavestra istražujući hrvatsku tradicijsku kulturu i književnost na području Širokoga Brijega,

27 Među njezinim najvažnijim djelima su: "Usmena književnost", *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1.; *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, Zagreb 1967.; *Narodne pripovijetke* PSHK, 26., Matica hrvatska, Zagreb, 1963.; *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975.; *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.; *Usmene pripovijetke i predaje* (priredila Maja Bošković-Sttuli), SHK, MH, Zagreb, 1997.

28 Vidi Maja BOŠKOVIĆ-STTULI – Divna ZEČEVIĆ, "Usmena i pučka književnost", *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1., Liber Mladost, Zagreb, 1978.

29 Najvažnija su mu djela: *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1990.; *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zagreb, 1970.

30 U njegovom znanstvenom opusu izdvajaju se: *Prva hrvatska rečenica*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.; "U svjetlu hercegovačkih legenda i predaja", *Osvit*, 2-3, Mostar, 1999; *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, SHK, MH, Zagreb, 1996.

31 Među mnogobrojnim Botičinim monografijama i radovima izdvajam: *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995.; "Hrvatska usmena književnost iz BiH u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta u Mostaru", *Motrišta*, br. 16, Mostar, 2000.; *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.; *Usmene lirske pjesme*, SHK, MH, Zagreb, 1996.

Livna, Neuma, Fojnice i Drežnice.³² Vrijedi spomenuti i Irmu Čremošnik,³³ Huseina Đogu,³⁴ Radmilu Fabijanić.³⁵ Nada Milošević Đorđević piše o “bogatom Gavanu” i tradiciji o njemu (njegovoj propasti zbog zloće, škrtosti i oholosti zbog koje je sve njegovo imanje propalo u zemlju, a na tome mjestu pojavilo se jezero). Ta je legenda biblijske provenijencije; ishodište joj je u priči o propasti Sodome i Gomore.³⁶ Vrijedni su i etnografski zapisi Radmile Kajmaković koja je istraživala Široki Brijeg, Livno i okolicu Neuma.³⁷

U zapisivanju i proučavanju bajalica velik su prinos dali Danka Ivić³⁸ i Vlajko Palavestra.³⁹

Antun Barac (Kamenjak kraj Crikvenice, 1894. – Zagreb, 1955.) u književno-znanstvenu problematiku ulazio je preko zagonetaka.

U drugoj polovici 20. stoljeća za hrvatsku tradicijsku kulturu najvažniji su časopisi *Narodna umjetnost* (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb) i *Glasnik zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine* (Sarajevo).

32 Najvažniji su mu radovi: “Narodne pripovijetke i predanja iz okolice Lištice”, GZM BiH NS, sv. XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70.; “Narodne pripovijetke i predanja iz Drežnice”, GZM, BiH, Etnologija, NS, sv. 37., Sarajevo, 1982.; *Narodne pripovijetke*, (Livno — nap. a.), GZM BiH, Etnologija, NS, sv. XV/XVI, Sarajevo 1961.; *Narodne pripovijetke* GZM BiH, Etnologija, NS, sv. XVII, Sarajevo, 1962.; *Historijska narodna predanja i toponomastika u Fojnici i okolini* GZM BiH, NS, sv. XXVII/XXVIII, Sarajevo, 1972/73.; *Narodne pripovijetke* (Neum — nap. a.), Etnologija, NS, sv. XXIV/XXV, Sarajevo, 1969/70.

33 Vidi Irma ČREMOŠNIK, “Izvještaj o iskopinama u Rogačićima kod Blažuja”, GZM BiH, NS, sv. VIII., Sarajevo, 1953.

34 Husein Đogo u kalendaru *Napredak* za 1931. godinu, u članku “Tradicijska o Mijat harambaši” piše da je Mijat poginuo unatrag 100 ili 130 godina objašnjavajući to predajom: “Mijata hajduka je ubio rob (Arap) porodice Hadžizukića iz Konjica, koji su izginuli od Mijatove družine, kada su potjerali ranom zorom stoku prema *Bjelemiću*.”

35 Radmila FILIPOVIĆ-FABIJANIĆ, “Narodne pripovijetke i predanja iz Bosnaske Posavine”, GZM BiH, NS, sv. XV./XXI., Sarajevo, 1966.

36 Vidi Nada MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ, u Đ. BUTORVIĆ – V. PALAVESTRA, *Narodna književnost*, IP “Svjetlost”, Sarajevo, 1974.

37 Radmila KAJMAKOVIĆ, “Božićni običaji”, *Etnologija, Glasnik zemaljskog muzeja*, NS, sv. XV-XVI, 1961., str. 221-227; “Maskirani ophodi”, *Etnologija, Glasnik zemaljskog muzeja*, NS, SV. XV-XVI., Sarajevo, 1961., str. 229-231; “Narodni običaji stanovništva Lištice”, *Etnologija, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, NS, sv. XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./1970., str. 299-318.

38 Vidi Danka IVIĆ, “Bajalice i bajanja kao dio etnotvorenine u Brotnju”, *Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe*, br. 5, Mostar, 1986., str. 139-165.

39 Vlajko PALAVESTRA, “Drežnica u Hercegovini (Zabilješke o prošlosti i narodnoj kulturi)”, *Hercegovina*, br. 2, Mostar, 1982., str. 91-114.

Tragove narodnoga blaga uočavamo u katoličkoj periodici: *Svjetlo riječi*, *Kalendar Sv. Ante*, *Dobri pastir*, *Bosna Franciscana* (Sarajevo), *Naša ognjišta* (Tomislavgrad) itd. Vrijedni su etnološki radovi publicirani u *Godišnjaku Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* (Sarajevo) te časopisu *Hercegovina* (Mostar). U istom smislu važni su časopisi Matice hrvatske u BiH *Motrišta* (Mostar) i *Hrvatska misao* (Sarajevo).

Etnolog Vitomir Belaj objavio je 1998. godine monografiju *Hod kroz godinu* u kojoj komparativnom metodom interpretira hrvatske narodne običaje i obrede. Jasna Čapo Žmegač je 1997. godine u Zagrebu publicirala monografiju *Hrvatski uskrсни običaji, korizmeno-uskrсни običaji hrvatskoga puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Dunja Rihtman Auguštin publicirala je 1995. godine u Zagrebu drugo dopunjeno izdanje djela *Knjiga o Božiću: Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*.

U ediciji Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga objelodanjene su monografije: *Hrvatska usmene književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, knj. br. 4 (2006.) i *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture* knj. 5. (2005.) koje je priredio autor ovoga teksta.

Hvalevrijedan je terensko-istraživački rad studenata kroatistike filozofskih fakulteta u Zagrebu, Mostaru, Splitu, Osijeku, Zadru i Rijeci koji su zapisali mnogobrojne usmene epske pjesme. Među tim je pjesmama i "Pogibija Nakića svatova" (586 stihova) zapisana u Vinovu Gornjem 2004. godine.⁴⁰

6. Interferencije usmene i pisane književnosti i povijesti

Najveći su hrvatski pjesnici i književnici svoja epska djela pisali po uzoru na hrvatske usmene epske pjesme. Spomenimo samo neke: Mir-

40 Usp. M. DRAGIĆ, *Književna i povijesna zbilja*, Napredak, Split, 2005., str. 214-232.

ko Bogović, Ivan Mažuranić, August Šenoa, Luka Botić, Josip Eugen Tomić, Grga Martić (Ljubomir Hercegovac), Silvije Strahimir Kranjčević.

Elemente folklornoga kazališta sadrže i tekstovi pučkih igrokaza: *Graničari* (1857.) Josipa Freundereicha (Nova Gradiška, 1827. – Zagreb, 1881.), *Saćurica i šubara* (1864.) Ilije Okrugića Srijemca (Srijemski Karlovci, 1827. – Petrovaradin, 1897.), *Posljednji Zrinski* (1897.) Higinia Dragošića (Varaždin, 1845. – Varaždin, 1926.), *Ladanjska opozicija* (1908.) Marijana Derenčina (Rijeka, 1836. – Zagreb, 1908.), *Lajtmanuška deputacija* (1911.) Ferde Becića (Poljska, 1844. – Zagreb, 1916.) i *Ladanjska opozicija* (1917.) Marije Jurić Zagorke (Negovac kraj Vrbovca, 1873. ? – Zagreb, 1957.).

Cijela je plejada velikana pisane riječi koji su u svoja djela utkali usmeno-književne oblike i pisali o značenju usmene književnosti. Uz spomenute navodimo i Antuna Gustava Matoša, Dinka Šimunovića, Božu Lovrića, Milutina Cihlara Nehajeva, Vladimira Nazora, Antuna Branka Šimića, Ivu Andrića, Miroslava Krležu, Novaka Simića, Mehmedaliju Maka Dizdara, Dubravka Horvatića, Ivana Aralicu, Stjepana Džaltu, Jozu Vrkića, Petra Gudelja...

Među mnogim povjesničarima i arheolozima u čijim djelima nalazimo usmenu prozu jesu: Tadija Smičiklas, Ferdo Šišić, Vjekoslav Klaić, Ćiro Truhelka, Hašim Šerić, Julijan Jelenić, Nikola Bilogrivić, Marko Perojević, Milenko S. Filipović, Pavao Anđelić, Krunoslav Draganović, Miroslav Džaja, Ignacije Gavran, Ljubo Lucić, Andrija Nikić, Franjo Šanjek i drugi.

7. Prevođenje hrvatske, srpske, bošnjačke i crnogorske usmene poezije na strane jezike

Početkom 20. stoljeća povjesničar književnosti dr. Đuro Šurmin ustvrdio je da se svijet zanosi našom narodnom epikom, ali se divi nježnim ženskim pjesmama.⁴¹

Sustavnije prevođenje hrvatskih kao i srpskih i bošnjačkih pjesama počinje s Albertom Fortisom i njegovim djelom *Put po Dalmaciji*

⁴¹ Đuro ŠURMIN, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1908., str. 19.

(1774.). Baladu o “Hasanaginici” najprije je na njemački jezik preveo Johan Wolfgang Goethe (1749.-1832.). Već je rečeno kako je J. G. Herder (1744.-1803.) u svoj *Volkslieder* (1778. i 1779.) uvrstio Goetheov prijevod “Žalosne pjesamce o Asanagici” kao i tri pjesme iz *Kačićeva razgovora ugodnoga*. Od tada se naše usmene pjesme prevode najprije u Francuskoj, a potom u mnogim drugim zemljama.

Đuro Ferić Gvozdenica (Dubrovnik, 1739. – Dubrovnik, 1820.) hrvatske usmene pjesme prevodio je na latinski jezik. U Njemačkoj su poslije Goethea prevodili Johannes von Müller, braća Jakob i Wilhelm Grimm, a W. Gerhard je objavio zbirku usmenih pjesama Hrvata, Srba i Bošnjaka. Po Goetheovom nagovoru Therese Albertine Luise von Jakob pod pseudonimom Talvj prevela je i objavila Vukove⁴² pjesme pod naslovom *Volkslieder der serben* (I. 1825., II. 1826. godine).⁴³

Fortisov *Put po Dalmaciji* nakon Goetheova prijevoda preveden je na francuski jezik. Prosper Merimee (1803.-1870.) iz Herderova je *Volksliedera* preveo na francuski jezik Kačićevu pjesmu o Milošu Kobiliću i objavio u svom djelu *La guzla* (1840.) (*Gusle*).⁴⁴ Walter Scott (1771.-1823.) je prema Goetheovu prijevodu na engleski jezik preveo *Asanagicu*. Na engleski je jezik prevodio i John Bowring.

Na ruski jezik prvi je prevodio Aleksandar Sergejevič Puškin (1799.-1837.). Puškin se divio junaštvu harambaše Stanka Sočivice iz Imotskoga. (U njegovoj je hajdučkoj četi jedno vrijeme bio i hajduk Roša harambaša/Ivan Bušić). Ivo Andrić u svojoj pripovijesti *Ispovjed* piše o Roši harambaši. (Međutim, fabula Andrićeve priče ne odgovara stvarnoj smrti Roše harambaše. Roša se 1782. godine nakon višegodišnjega izbivanja vratio u Dalmaciju i udružio se s trojicom drugova. Ivan Vekić, jedan od

42 Vuk Stefanović Karadžić bio je kontroverzna osoba. Dao je golem prinos reformi srpskoga jezika. Međutim, njegova krilatica “Srbi svi i svuda” predvodila je velikosrpsku ideologiju po kojoj su Hrvati – Srbi katoličke vjere. Sukladno tomu, on je i hrvatske usmene pjesme svrstavao u srpske. Imao je svoje pristaše u Hrvatskoj, među kojima su Matija Ban (1818.-1903.), Medo Pucić (1821.-1882.), Ivo Ćipiko (1863.-1923.). U filološkom pogledu Karadžićev je slijednik i Tomo Maretić (1854.-1938.).

43 *Junačke narodne pjesme (hrvatske i srpske)*, priredio dr. Milan Strašek, Izdanje hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1925., str. VIII.

44 S. BOTICA, *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga – Filozofski fakultet Zagreb – Zbornik Kačić, Zagreb, 2003., str. 118.

te trojice drugova, izdao ga je i ubio Rošu 1. travnja 1783.) Nakon Puškina na ruski su jezik naše pjesme prevodili Berg, Vostokov i dr.

Poljak Adam Mickiewicz (1798.-1855.) u Parizu je predavao o našim narodnim pjesmama. Mnogi su Poljaci prevodili našu poeziju, a poslije Drugoga svjetskog rata objavili su zbirku naših narodnih pjesama.

Šibenčanin Nicolo Tommaseo sakupljao je hrvatsku liriku i prevodio je na talijanski jezik. U Padovi je 1949. godine objelodanjena zbirka naših narodnih pjesama koju je uredio Arturo Cronia. Naše su narodne pjesme prevodili i: Česi, Slovaci, Rumunji, Mađari, Šveđani i dr.

Francuski pjesnik, političar i povjesničar Alphonse de Lamartine (1790.-1869.), nadahnut junaštvom Stojana Jankovića, napisao je djelo *La Chute d'un Age*.

U 20. stoljeću golem prinos našoj usmenoj poeziji dali su Millman Parry i Albert Bates Lord koji je 1953. godine na hrvatskom (i srpskom) i engleskom jeziku objavio zbirku naše usmene poezije.⁴⁵ A. B. Lord je s prekidima prikupljao i proučavao usmene pjesme u Bosni i Hercegovini i u 70-im godinama 20. stoljeća.⁴⁶

Zaključak

Hrvatska tradicijska kultura i književnost doživjele su procvat od romantizma do kraja Drugoga svjetskog rata. U tome je razdoblju usmena književnost prevladavala u odnosu na pisanu. Do stagnacije hrvatske tradicijske kulture i književnosti dolazi u pedesetim godinama 20. stoljeća, a višestruki su razlozi za to. Jedan je od uzroka represivna politika tadašnjih vlasti koje su zabranjivale rad kulturnoumjetničkih društava koja su njegovala drevnu kulturu i usmenu književnost. (Slično je i s bošnjačkom, srpskom i crnogorskom tradicijskom kulturom i književnošću.) Drugi je razlog u moderniziranom potrošačkom mentalitetu života.

45 Najveći dio podataka o prevođenju usmene poezije na strane jezike navodim prema: Tvrtko ČUBELIĆ, *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1990., str. 123 s.

46 *Narodna književnost*, Bosansko-hercegovačka književna hrestomatija, knjiga II., dr. Hatidža Krnjević, Đenana Butorović, dr. Ljubomir Zuković, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1972., str. 9.

Pogrješno je shvaćanje da su se ta kultura i književnost razvijale i njegovale isključivo u ruralnim sredinama. Golem broj starih i suvremenih zapisa zorno svjedoči da su se tradicijska kultura i književnost podjednako razvijale i njegovale i u ruralnim i u urbanim sredinama, a njezini su nositelji različitih životnih doba (ima ih od desetogodišnjaka do stogodišnjaka) kao i naobrazbe (ima ih od nepismenih do visokooobrazovanih i doktora znanosti).

U člancima i monografijama publiciranim od kraja Drugoga svjetskog rata do devedesetih godina 20. stoljeća ideologija je imala presudnu ulogu pa se kadšto teško može razaznati kojim su kulturama pripadali navođeni i interpretirani usmenoknjiževni oblici, običaji i obredi.

Općenito se može reći da je od demokratskih promjena u devedesetim godinama 20. stoljeća do ovih dana došlo do ponovnoga procvata hrvatske tradicijske kulture i književnosti. Tada naime strani filolozi, etnolozi i antropolozi istražuju našu tradiciju. Golem je interes turista za duhovnom baštinom pa stoga turistički vodiči upoznaju tradiciju kako bi im je mogli prenijeti. Poslije osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine mnogobrojna su kulturnoumjetnička društva obnovljena i osnovana te vjerno njeguju drevne običaje.

Unatoč velikom broju znanstvenika i njihovih publikacija, hrvatska je duhovna baština još uvijek nedostatno istražena. Velik broj rukopisa također čeka svoju znanstvenu obradbu.

Hrvatska tradicijska kultura i usmena književnost, koje su se prenosile hrvatskim narodnim jezikom, najzaslužnije su u očuvanju nacionalnoga i vjerskoga identiteta Hrvata kroz trinaest proteklih surovih stoljeća.

Literatura

- BOŠKOVIĆ-STTULI, Maja – ZEČEVIĆ, Divna, "Usmena i pučka književnost", *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1, Liber Mladost, Zagreb, 1978.
- BOŠKOVIĆ-STTULI, Maja, *Narodne pripovijetke*, PSHK, knj. 26., Matica hrvatska, Zagreb, 1963.

- BOTICA, Stipe, *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga – Filozofski fakultet Zagreb – Zbornik Kačić, Zagreb, 2003.
- ČUBELIĆ, Tvrtko, *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1990.
- ĆATIĆ, Alija, “Božić kod muslimana (Prozor u Bosni)”, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knjiga XXVI, urednik dr. D. Boranić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1928., str. 379-380.
- DRAGIĆ, Marko, *Književna i povijesna zbilja*, Napredak, Split, 2005.
- ĐALSKI, Ksaver Šandor, “Badnjak”, *Ksaver Šandor Đalski I*, PSHK, knj. 50., Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1964.
- ĐALSKI, Ksaver Šandor, “Legenda iz dvorišta kbr. 15”, *Ksaver Šandor Đalski II*, PSHK, knj. 50., Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1964.
- *Folklorno kazalište*, priredio Ivan Lozica, SHK, MH, Zagreb, 1996.
- GAVAZZI, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 3. izdanje, Hrvatski sabor kulture, Zagreb, 1991.
- *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, priredio Marko Dragić, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga, knj. 4, MH, HKD “Napredak”, Sarajevo, 2006.
- *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture*, priredio Marko Dragić, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga, knj. 5, MH, HKD “Napredak”, Sarajevo, 2005.
- IVANIŠEVIĆ, Frano, *Poljica, narodni život i običaji*, reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split, Split, 1987.
- IVIĆ, Danka, “Bajalice i bajanja kao dio etnotvorenine u Brotnju”, *Hercegovina, časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe*, br. 5, Mostar, 1986., str. 139-165.

- *Junačke narodne pjesme (hrvatske i srpske)*, priredio dr. Milan Strašek, Izdanje hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1925.
- KEKEZ, Josip, "Usmena književnost", u ŠKREB, Zdenko – STAMAĆ, Ante, *Uvod u književnost*, IV. poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
- KRISTIĆ, Augustin, *Crkveno-narodni običaji Kreševa*, posebno otisnut otisak iz *Dobrog pastira*, god. VII., Sarajevo, 1956.
- KUBA, Ludvik, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1984.
- *Narodna književnost*, Bosansko-hercegovačka književna hrestomatija, knjiga II., dr. Hatidža Krnjević, Đenana Butorović, dr. Ljubomir Zuković, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1972.
- PALAVESTRA, Vlajko, "Drežnica u Hercegovini (Zabilješke o prošlosti i narodnoj kulturi)", *Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe*, br. 2, Mostar, 1982., str. 91-114.
- STROHAL, Rudolf, "Poganica (Sali u Dalmaciji)", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, urednik dr. B. Boranić, knjiga XXV, Zagreb, 1924., str. 379-381.
- SUTON, Jerko, *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968. (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. br. 3912, sign. 39.)
- ŠURMIN, Đuro, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1908.
- *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb, 1997.
- *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*, sastavio Krešimir Mlač, MH, Zagreb, 1972.